

OSMANLI ARAŒTIRMALARI

XIV

Nejir Heyeti — Editorial Board
HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ
HEATH W. LOWRY — İSMAIL ERÜNSAL
KLAUS KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XIV

İstanbul - 1994

Nathalie CLAYER, *L'Albanie, pays des derviches: Les ordres mystiques musulmans en Albanie à l'époque postottomane (1912-1967)*, Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin - Balkanologische Veröffentlichungen, Band 17, Otto Harrasowitz-Wiesbaden. Berlin 1990, VI+505 s.

1980'li yıllar Batı bilim dünyasında İslâm âlemine yönelik, özellikle de sufi çevrelerin yakın geçmişteki ve bugünkü durumları ile ilgili araştırmalara yeniden yoğunluk verildiği bir dönemin başlangıcı oldu. Bu yeni yönelişin tabii ki 1979'da İran'da cereyan eden ve diğer İslâm ülkelerinde de yankı yapan bir takım olaylarla hiç şüphesiz çok yakından ilgisi bulunduğu gibi, Balkanlar ve Orta Doğu müslüman halklarının yeni yeni baş gösteren siyasî gelişme ve değişimler karşısındaki tutum ve tavırlarını anlamaya çalışmakla da ilgisi vardı. Bu sebeple Avrupa ve Amerika'da İslâm ülkelerindeki dini ve tasavvufî yapı ile ilgili bir takım sempozyum ve kolloquyumlar düzenlenmiş, yayınlar yapılmıştır. Avrupa'da özellikle de Fransa ve Almanya'nın bu konulara yakın bir ilgi gösterdiğini, yapılan bu yayınlar ve düzenlenen bilimsel toplantıların sayısından anlamak hiç de zor değildir.

Paris'teki *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*'in teşebbüsüyle, ilki genel olarak İslâm'da Sufî Tarikatlar konusunda 1982'de bu şehirde yapılan *Yuvarlak Masa* (Table Ronde) toplantıları serisi, her seferinde değişik Fransız bilim kurumlarının önderliğiyle 1985'te Sèvres'de *Nakşibendilik*, 1986'da Strasbourg'da *Bektaşilik*, 1987'de İstanbul'da *Melâmilik* ile devam etti. Bu toplantıların ilk ikisinin zabitleri yayımlandı (*Les Ordres Mystiques dans l'Islam*, yay: A. Popovic-G. Weinstein, Paris 1986; *Naqshibandits*, yay: M. Gaborieau-A. Popovic-T. Zarcone, İstanbul 1990). Diğerleri de şu sıralarda baskıda bulunuyor. Bunların dışında, adı geçen bu toplantıların hemen hepsinde organizatör olarak yer alan, CNRS'in araştırma grup başkanlarından taşınmış araştırmacı ve bilim adamı Alexandre Popovic'in de, özellikle Balkanlar'da İslâm ve sufi tarikatları konusunda kendi araştırma grubu ile önemli çalışmalar yaptığı bilinmektedir. A. Popovic'in bizzat kendisi, Balkan müslümanlarına dair 1986'da Almanya'da yayınlanan *L'Islam Balkanique: Les Musulmans du Sud-Est Européen dans la Période Post-Ottomane*, (Berlin-Wiesbaden) isimli, hacimli ve değerli bir eserin ve bir çok araştırmanın sahibi olduğu gibi, ekibindeki araştırmacıların da çalışmalarını vukufu yönetmektedir. İşte burada ele alınacak olup yukarıda zikri geçen Nathalie Clayer'in eseri, bu meyandaki çalışmalardan birini oluşturmaktadır.

N. Clayer, asıl mesleği itibarıyla bir bilgisayar mühendisi olmasına rağmen bu alanda çalışmaya başlayarak mesleğinin teknik bilgi ve becerisini -kendisinin de bizzat giriş kısmında belirttiği üzere- bu tür araştırmalara uygulamaya çalışan genç bir araştırmacıdır.

Bir giriş (ss. 1-10), biri üç, diğeri iki kısımdan oluşan iki büyük bölüm (ss.10-239), bir sonuç (ss. 240-245), repertuar (ss.245-439), ve ekler (ss. 440-483)'den oluşan kitap, tamamiyle bilgisayarda geliştirilen (enformatik) bir programın ilginç bir ürünüdür. Metin ayrıca, yer yer haritalar, istatistik verileri ve değerlendirmeleri yansıtan, uzun ve yorucu bir emeğin mahsulü olan grafikler, tablolarla zenginleştirilmiş olup son kısma bir de Terimler Sözlüğü eklenmiş bulunmaktadır.

N. Clayer'in bu kitabı, akademik Türk Tarih araştırmacılığının bir takım belli sebeplerle bugüne kadar hep ihmal edegeldiği, çok ilginç bir alanda, sufi tarikatlar tarihi konusunda meydana getirilmiştir. VI+505 sayfalık bu hacimli eser, başlıktan da görüldüğü gibi, 1912-1967 yılları arasındaki yaklaşık yarım asırlık bir dönem içinde, Arnavutluk'ta toplam nüfusun halen de % 70'e yakın kısmını meydana getiren müslümanların bağlı buldukları tarikatları konu edinmektedir. Yazar, incelediği dönemin başlangıcı olarak Arnavutluk'un bağımsızlığına kavuştuğu 1912 yılını, bitişi olarak da komünist rejime geçişten sonra İslâm'ın tamamiyle yasaklandığı 1967 yılını almıştır. Böylece bu iki belirgin tarih arasında, başka bir ifadeyle XX. yüzyılın yaklaşık ilk yarısında Arnavutluk'ta müslüman halkın tarikatlara dağılımını ortaya koymuş olmaktadır.

N. Clayer'in bu kitabı oluştururken kullandığı kaynaklar, ayrıca dikkate değer görünüyor. Bunlar arasında Arnavutluk'la ilgili olarak daha önce yayınlanmış bilimsel araştırmalar, özellikle tarikatlar hakkında yerli veya yabancı araştırmacılar tarafından yapılmış muhtelif incelemeler, Batılı veya başka kökenli seyyahların müşahedeleri gibi normal kaynak türlerinden başka, Türkiye'de aynı konuda ve aynı dönemi ele alacak olan bir araştırma için hiç bir zaman bulunamayacak olan devletin resmi istatistikleri, tarikatların bizzat kendilerinin yayınladıkları gazete ve dergiler, 1878-1912 yıllarını ihtiva eden bir hatırat kitabı, ve 1962 yılında ünlü şarkiyatçı Franz Babinger için özel olarak yapılmış bir tarikatlar haritası gibi ilginç kaynaklar da yer almaktadır. Bunlardan başka, yazarın bir de özel şifahi kaynağı bulunmaktadır ki, halen 92 yaşında ve yaşayan en yaşlı Bektaşî dede-babası olup, 1954 yılında bizzat kendisinin kurduğu Detroit (ABD) Tekkesi'nin şeyhliğini yürütmekte olan -bu sa-

tırların yazarının da bu yıl Detroit'te tanışma fırsatını elde ettiği - Baba Recep'tir. Yaşı ve uzun tecrübesi, görgü ve bilgisi itibarıyla eşi bulunmaz bir kaynak olan Baba Recep yazara çok değerli bilgi ve müşahedelerinden yararlanma imkânını sunmuştur. Onun verdiği bilgiler, N. Clayer'in eserini daha da ilginç hale getiriyor.

Yazar incelemesine önce genel bir panorama ile başlamış (1-34), belirtilen tarihler arasında Amavutluk'ta faaliyet gösteren, başta en yaygın tarikat sıfatıyla *Bektaşilik* olmak üzere, sırayla *Halveti* (çeşitli kollarıyla birlikte), *Rifai*, *Sa'di*, *Kadiri* ve *Ticani* tarikatlarını ele almıştır. Önce bunların, Kuzey, Orta ve Güney Amavutluk şeklinde, bölgelere göre coğrafi dağılımları üzerinde durmuş, bu dağılımla, sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları arasındaki ilişkileri tartışmış, verdiği bilgileri, yaptığı yorumları bilgisayarda oluşturduğu çok faydalı grafiklerle daha daha somut hale getirmiştir.

N. Clayer daha sonra başta *Bektaşilik* olmak üzere (35-123), bu defa her tarikatı teker teker detaylı olarak ele almakta (124-177), bunların çok kısa olarak Amavutluk'a ilk giriş ve yayılışlarını, kendi iç yapı ve teşkilâtlarını, hiyerarşik düzenlerini, inançlarını, tekkelerinin bölgelere göre coğrafi dağılımlarını (yine grafik ve haritalar eşliğinde) yıllara göre tek tek belirlemektedir. Bu bölümde eserde özel bir yer işgal eden Bektaşilik üzerinde epeyce detaylı olarak duruluyor ve bugün Yunanistan sınırları içinde kalan Dimetoka'daki Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'nin Bektaşiliğin Amavutluk'a giriş ve yayılışındaki rolü belirtiliyor (Ne yazık ki, Bektaşilik tarihinde çok önemli bir yer işgal eden bu zaviye hakkında -S. Faroqhi'nin, XVII. yüzyıldaki sosyo-ekonomik durumunu anlatan bir makalesinin dışında herhangi bir monografiye hâlâ sahip değiliz). Bektaşiliğin Amavutluk'ta Anadolu'dakinden farklı olarak sünnilige yakın bir nitelik kazandığının tesbiti, -ki halen Detroit'teki tekke de böyledir- kitabın ilginç noktalarından birini oluşturuyor. Yazarın Bektaşilik'le diğer Sünni tarikatlar arasında ortak nokta olarak gördüğü *Veli Kültü* (culte des saints) nün ise şaşılacak bir şey olmadığını, çok tabii olarak bütün İslâm tarikatlarının temel özellik ve karakteristiğini oluşturduğunu burada belirtelim.

Halveti, *Rifai*, *Sa'di*, *Kadiri* ve *Ticani* tarikatları da aynı sisteme göre ele alınmakla beraber, bunlar üzerinde Bektaşilik kadar detaylı durulmadığı, hatta bunların hepsine birden ayrılan sayfa miktarının, yalnız başına Bektaşiliğe ayrılan sayfa miktarının yarısından biraz fazla olduğu dikkati çekiyor. Bunu da herhalde eldeki malzemenin miktarıyla açıklamak gerekiyor.

N. Clayer müteakip bölümde, adı geçen tarikatların 1912-1967 arası tarihçelerini ele almakta, bunu a) 1912-16 arası (Balkan Harbi başlangıcından bağımsızlığa kadar) devre, b) Bağımsızlık devresi (1916-1935), c) İtalyan işgali ve II. Dünya Harbi sırası devre, d) Komünizm devresi ve tarikatların sonu olmak üzere dört ana dönemde anlatmaktadır. Ayrıca Komünizm'in tarikatları resmen yasaklamasıyla birlikte Amavutluk dışında varlıklarını sürdürmeye başlayan tarikat çevrelerine de (meselâ Amerika Bektaşiliği) ayrı bir yer ayrılmıştır. Bu bölümde ayrıca sözü edilen tarikatların her birinin, halka danışmanlık etmek, misafir ağırlama ve dayanışma, eğitim vb. sosyal fonksiyonları, ekonomik faaliyetleri de incelenmiş olup epeyce faydalı bilgiler sunulmaktadır.

Bizce eserin asıl orijinal taraflarından biri, repertuar bölümünde (ss. 247-439) sergilenmektedir. Bu bölümün hemen tamamı Bektaşiliğe ayrılmıştır. Yazar burada, bilgisayara yüklediği Amavutluk'taki bütün Bektaşi tekkeleri hakkındaki bilgilerden elde ettiği verileri birleştirerek her tekke hakkında, bulunduğu yer, kurucusu, kurulduğu tarih, ihtiva ettiği türbe, bağlı olduğu merkez tekke, dini durumu, şeyh ve derviş olarak personel sayısı, çeşitli başka bilgiler ve nihayet tekkeden bahseden literatürden oluşan bir tablo meydana getirerek çok faydalı bir envanter düzenlemiştir. Bu repertuarda toplam olarak Amavutluk'taki 99 Bektaşi tekkesi yer almaktadır.

Kitap hakkındaki gözlemlerimizi sona erdirmeden önce, dikkatimizi çeken bir kaç noktayı belirtmek gerektiğine inandığımızı da burada dile getirmek istiyoruz. Bizce kitapta, Amavutluğun Osmanlı fethiyle birlikte başlayan İslâmlaşma tarihine kısa ve öz, sentetik bir giriş bölümünün yer alması; buna ek olarak, incelenen tarikatların, tarihi alt yapılarını kavramak bakımından da okuyucu çok yardımcı olacağına şüphe bulunmayan, Osmanlı dönemindeki durumlarını özetleyen kısa bir tarihçenin verilmesi esere daha bir bütünlük ve doyuruculuk kazandıracaktı. Ama bu nedense ihmal edilmiş görünüyor. Ayrıca, 505 sayfalık oldukça hacimli bu çok faydalı ve uzun bir emek ürünü kitabın kullanılmasında hiç şüphesiz büyük kolaylık sağlayacak bir genel indeksin bulunmaması da okuyucuyu zor durumda bırakıyor.

Kısaca söylemek gerekirse, belirttiğimiz bu küçük eksikliklerine rağmen N. Clayer'in bu kitabının, önemli bir boşluğu doldurarak XX. yüzyıl Balkanlar'ında İslâm meselesiyle uğraşan bilim adamları için çok iyi bir başvuru kaynağı teşkil ettiğini; ayrıca bu çerçevede adı geçen tarikatların ve

özellikle Bektaşilik tarikatının tarihçesine önemli bir katkı meydana getirdiğini vurgulamalıyız. Kitabın bir diğer özelliği de okuyucunun bu kitabı gördükten sonra, bu tür araştırmalarda bilgisayardan yararlanmanın ortaya koyduğu avantajların neler olabileceğini bizzat kendi gözüyle görmesine imkân tanımış olmasıdır.

Ahmet Yaşar OCAK